

UOT 070(091)**“ƏKİNÇİ”-“THE TIMES” ƏLAQƏLƏRİ:
TƏDQIQATLAR DAVAM ETDİRİLMƏLİDİR****H.A.VƏLİYEV*, S.X.MUSAYEVA*******Bakı Dövlət Universiteti, **Ankara Universiteti
hamid.alioghlu@gmail.com, elnare_islamli@mail.ru**

Məqalədə 1875-ci il iyulun 22-də nəşrə başlamış və 56 nömrəsi işıq üzü görmüş ilk Azərbaycan qəzeti-“Əkinçi” ilə o dövrdə Böyük Britaniyanın ən nüfuzlu qəzeti sayılan “The Times”ın əlaqələri araşdırılır. Tədqiqatda “Əkinçi”nin beynəlxalq həyat məsələlərinin, o cümlədən Balkan müharibəsinin işıqlandırılmasında ingilis qəzetinin materiallarından istifadə etməsinin səbəbləri göstərilir. Bu günədək tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmamış bir məsələnin səbəbini – türk dilinə tərcümə olunmuş və redaktə üçün “The Times”dan H.B.Zərdabiyə göndərilmiş kitabın adını və müəllifini müəyyənləşdirməyə çalışılı və həmin kitabın Böyük Britaniyada mətbuat azadlığı konsepsiyasının əsasını təşkil edən və Londonda türk mühacir mətbuatının yaradıcılarının ruhuna uyğun olan Con Miltonun “Areopagitika” əsəri olması ehtimalı irəli sürülür.

Açar sözlər: “Əkinçi”, Balkanlar, “Tayms”, H.B.Zərdabi, Con Milton, “Areopagitika”, “Hüriyyət”, Con Dileyn, “Yeni Osmanlılar”.

1875-ci il iyulun 22-də Azərbaycan xalqının həyatında misli görünməmiş hadisə baş verdi: ziyalılarımızın çoxdankı arzusu həyata keçdi, Həsən bəy Zərdabinin yaratdığı “Əkinçi” qəzetinin birinci nömrəsi çapdan çıxdı. Əlbəttə, birinci olmaq çətinidir. Qəzetin redaktoru həm nəşrin yaradılması uğrunda apardığı mübarizə zamanı, həm də nəşri dövründə çox böyük çətinliklərlə üzləşməli olurdu. Bu çətinliklər müxtəlif istiqamətli idi. Qəzet həm informasiya toplanmasında, həm səhifələnilib çap edilməsində, həm də materialların oxunub redaktə edilməsində çətinliklərlə rastlaşırdı.

“Əkinçi” barəsində çox yazılmış, çox deyilmiş, ciddi tədqiqatlar aparılmışdır. Bununla belə, qəzetin fəaliyyəti ilə bağlı hələ də çox işlər görmək lazımdır. Hər dəfə qəzetin çıxan nömrələrində çap olunmuş materialları nəzərdən keçirərkən tədqiqatçını yeni-yeni ideyalar cəlb edir, onu bu və ya digər problemə daha ciddi yanaşmağa çağırır. Bizə elə gəlir ki, “Əkinçi” barəsində aparılan tədqiqatlar daha da genişləndirilməli, qəzetin beynəlxalq mövzuda çap etdiyi materiallar yeni tələblər çərçivəsində saf-çürük edilməlidir.

Moskva Universitetinin məzunu olması, Avropa ölkələrinin tarixini və

mədəniyyətini yaxşı bilməsi “Əkinçi”nin nəşrində H.B.Zərdabiyə yardımçı olurdu, müxtəlif ölkələrin qəzetlərinin materiallarına əsaslanması onun beynəlxalq məsələlərin işıqlandırılmasında köməyinə gəlirdi. Qəzetin işıq üzü qörmüş 56 nömrəsində rus, ingilis, fransız dilli mətbuat orqanlarından gen-bol istifadə edilmişdir. Bu materialların böyük əksəriyyətində ən mühüm beynəlxalq həyat məsələləri işıqlandırılmışdır.

H.B.Zərdabinin böyük maraq göstərdiyi xarici mətbuat orqanlarından ən birincisi Böyük Britaniyanın “The Times” qəzeti olmuşdur. Maraqlıdır ki, “Əkinçi” öz problemlərindən danışarkən həmin qəzeti müsbət nümunə kimi göstərmişdir. Nəşrin “Daxiliyyə” şöbəsində verilmiş materialda deyilir: **“Bizim müsəlman tayfasının ingilis tayfasından nə gədər geri qaldığını “Əkinçi” qəzetinə və London şəhərində çap olunan “Tayms” qəzetinə baxmaq ilə bilmək olur”**[1].

Maraqlıdır, H.B.Zərdabi nəyə görə məhz “The Times” qəzetini nümunə kimi göstərmişdir? Şübhəsiz, baş redaktor bu sözləri deyərkən nəyəsə əsaslanırdı. Bu sözləri söyləmək üçün əlində kifayət qədər məlumat vardı. “The Times” qəzeti XIX əsrdə İngiltərə jurnalistikasının lideri idi. Onun şan-şöhrəti Londondan bütün dünyaya yayılmışdır. Bu gündəlik səhər qəzetini 1785-ci ildə mətbəə sahibi Con Uolter yaratmışdır. Sonralar onu I Uolter kimi tanıyırdılar. Uolter ilk nömrədə yazırdı ki, qəzet dövrünün ən müxtəlif məlumatlarını dəqiq qeydə alan salnamə olmalıdır [2].

“The Times” XIX əsrin axırlarınadək beynəlxalq həyat məsələlərinin işıqlandırılmasında liderliyi əlində saxladı. Bu mətbu orqan həm ölkə daxilində, həm də xaricdə geniş müxbirlər şəbəkəsi olan yeganə gündəlik ingilis qəzeti idi. Nəşrin tirajı sürətlə artırdı. 1815-ci ildə tirajı 5.000 nüsxə olan qəzet 1854-cü ildə 50.000 nüsxə tirajla çap olunurdu.

Parlamentdə stenoqrafların sayı artırılmışdı. Qəzet parlamentdə aparılan müzakirələrin xülasəsini əvvəllər 8-10 sütunda verirdisə, bu rəqəm 1-ə endirilmişdi. Maraqlıdır ki, bu yeniliyi Londonun digər qəzetləri də tətbiq etməyə başlamışdılar. Şübhəsiz, həmin üsul oxucu vaxtına qənaət olunmasını və materialın daha tez oxunmasını təmin edirdi.

Valterlər sülaləsi öz ətrafına istedadlı adamlar toplamışdı. İki alman – Köniq və Bauer 1814-cü ildə qəzetin emalatxanalarında buxarla işləyən çap maşını hazırlamışdılar. “The Times”ın 1814-cü il 29 noyabr tarixli nömrəsi yeni maşında çap olunmuşdu. Bu maşın saatda 1.000 nüsxə, bir az sonra 5.000 nüsxə, müəyyən təkmilləşdirmə apardıqdan sonra isə 10.000 nüsxə qəzet çap etməyə imkan verirdi. Əllə işlədilən dəzgahda isə saatda yalnız 215 nüsxə çap etmək mümkün olurdu [2].

1817-ci ildə qəzetin baş redaktoru vəzifəsinə Tomas Barns gətirildi. İngiltərənin qəzet maqnatı Nortkliff onu “The Times”ın ən yaxşı redaktoru kimi səciyyələndirirdi. Barns ölümünün son günlərində, yəni 1841-ci ilə gədər sevimli qəzetinə rəhbərlik etmişdir.

Onun varisi Con Dileyn oldu. 1879-cu ilə qədər baş redaktor olan Con

Dileyn nəşrin bütün tirajı çap olunmamış evə getməzdi. “Əkinçi” dünyaya göz açarkən “The Times” 91 yaşına yaxınlaşırdı. Qəzet dünyanın ən nüfuzlu mətbuat orqanı kimi şöhrət qazanmışdı. “Əkinçi”nin bu qəzetə maraq göstərməsi, onun barəsində öz səhifələrində söz açması, çap etdiyi materiallardan istifadə etməsi “The Times”ın dünya şöhrətli mətbuat orqanı olması ilə əlaqədar idi.

İngiltərə parlamentinin üzvü Bulver Litton çıxışlarından birində demişdi: **“XIX əsr İngiltərə sivilizasiyası haqqında hər hansı sübutu gələcək əsrlərə ötürmək mənə həvalə edilsə idi, nə donanmalarımızı, nə dəmir yollarımızı, nə ictimai binalarımızı, nə də sizinlə birlikdə iclas keçirmək şərəfinə nail olduğumuz əzəmətli parlament binamızı seçərdim. Mənə “The Times”ın adı nömrələrindən biri kifayət edərdi”**.

ABŞ prezidenti Avraam Linkoln “The Times”ı **“dördüncü”** hakimiyət hesab etməklə yanaşı, dünyada ən böyük qüvvələrdən biri kimi dəyərləndirirdi. **Kraliça Viktoriya məktublarından birində “The Times” qəzetinin cəmiyyətin həyatına təsirinin çox güclü olmasından söhbət açırdı.**

Bütün bu faktları göstərdikdən sonra “Əkinçi”nin “The Times”a tez-tez müraciət etməsinin səbəbi aydınlaşır. Bu qəzet haqqında “Əkinçi”də çap olunan yazı çox ehtimal ki, qəzet barəsində Həsən bəy Zərdabinin bildiklərinin cüzi bir hissəsidir.

“Əkinçi”nin yazdığına görə, “The Times” dörd səhifə həcmində hər gün çıxır, hər vilayətdə müxbiri olması təzə xəbərlərin toplanıb çap edilməsinə imkan verir, tirajın oxuculara dəmiryol qatarları vasitəsilə həmin gün çatdırılması təmin edilir, hətta bu işin sürətləndirilməsi üçün yeni tədbirlər görülməsi nəzərdə tutulurdu. Çap işinin sürətləndirilməsi sahəsində görülən tədbirlərdən danışan H.B.Zərdabi qəzetin elanlardan hər gün 200 manatdan çox vəsait götürdüyünü qeyd edir, “The Times”ın 100.000 nəfərdən çox müştərisinin olduğunu göstərirdi [2].

H.B.Zərdabi “Əkinçi” barəsində danışarkən yazırdı ki, **həmin “qəzet 300 müştəriyə həsrət çəkir və bir də ingilis məmləkətində “Tayms”dan savayı çox qəzet var ki hər gündə, ya da gündə iki dəfə çap olunur və onların hər birini çap edən özünün qəzet çap etmək ixtiyarını 200 min manata satmaz, amma bizim bir “Əkinçi” qəzetimiz var və əgər onu çap etmək ixtiyarını satmağa dursaq, nə ki ona bir qəpik verən olmaz, hətta onu cəbrən də boynuna götürən tapılmaz.** Buna səbəb odur ki, ingilis əhli dünya işində mahir və hər elmdən xəbərdar olduğuna səy edir ki, pul qazanıb, nə ki, bu dünyada çox ləzzət ilə zindəganlıq etsin, hətta axirəti gözləyib, məktəbxana və kilsə tikdirib, qeyriləri xristian etməkdən ötrü icmalar bina edir və bu səbəbə onlar kamallı və xeyirli sözün qədrini bilir ki, onlardan ol qədər qəzet oxuyan var” [3].

“Əkinçi”nin 1876-cı il 1 yanvar tarixli nömrəsində “The Times” qəzeti ilə bağlı verilmiş xəbərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır: **“Altı ay yoxdur ki, bizim “Əkinçi” qəzeti çap olunur, amma ingilisin paytaxtı London şəhərində onun çap olunmağı məlumdur. Oradan bir kitabın bir fəslinin türk dilində**

olan tərcüməsini bizə göndəriblər ki, onun qələtini düzəldək, əl həqq bu çox ziyadə gözüaçıqlıq istər. London şəhərində bir neçə yüz qəzet çap olunur. Onunla belə kişilər dünyanın ucunda bizim qəzet kimi kiçik qəzet çap olunmağını eşidib istəyirlər ondan da nəfbərdar olsunlar, amma bizim adamın çoxu nə ki, buçağadək bizim qəzeti oxumayıblar, bəlkə bəzi kəslər onun bina olunmasının xəbərini də eşitməyiblər” [4].

Qəzetin səhifələrində bu cür xəbərlər çoxdur. Lakin bizi maraqlandıran başqa məsələdir. H.B.Zərdabi “Əkinçi” qəzetinin Londonda da tanındığından iftixar hissi duyur və ona redaktə etmək üçün türk dilində yazı göndərildiyini nəzərə çatdırır. Məhz bu xəbər bir sıra məqamlara aydınlıq gətirməyi tələb edir.

“Əkinçi” Azərbaycan jurnalistikası tarixində, cəsarətlə demək olar ki, ən çox tədqiq edilmiş mətbuat orqanıdır. Qəzetin həyat və fəaliyyəti həm çar hakimiyyəti dövründə, həm Sovetlər birliyi dönməsində, həm də müstəqillik illərində geniş öyrənilmişdir. Qəzetin materiallarının tam mətninin 1979-cu ildə kiril əlifbası, XXI əsrin əvvəllərində isə latın əlifbası ilə çap edilməsi tədqiqat işinin daha səmərəli aparılmasına, mənbələrdən daha dəqiq istifadə edilməsinə şərait yaratmışdır. Bununla belə, bizə elə gəlir ki, bəzi məsələlərə, xüsusilə beynəlxalq həyat, o cümlədən beynəlxalq jurnalistika ilə bağlı materiallara diqqət yetirmək, bir sıra suallara cavab vermək tələb olunur. Ortağa çoxlu suallar çıxır: “Londondan “Əkinçi”yə göndərilmiş türk dilində material hansı kitabın fəsləli olmuşdur?” “Nəyə görə tərcüməni İstanbula deyil, məhz Bakıya, “Əkinçi”nin redaksiyasına göndərmişdilər?” Şübhəsiz, bu suallara cavab vermək lazımdır. “Əkinçi”nin arxivinə yenidən baxmaq, həmin materialın məzmunu ilə tanış olmaq, haradan göndərildiyini müəyyənləşdirmək lazımdır. Bizə elə gəlir ki, materialın “Əkinçi”nin redaksiyasına göndərilməsi səbəbsiz deyildi.

XIX əsrin 60-cı illərinin axırları və 70-ci illərinin əvvəllərində Londonda türk mühacir mətbuatı, əvvəlcə “Müxbir”, sonra “Hürriyyət”, daha sonra isə “İnqilab” və “Ulus” qəzetləri çıxdı. Bu mətbuat orqanlarında dövrünün məşhur türk jurnalistləri Namiq Kamal, Əli Suavi, Ziya paşa və başqaları çalışırdılar. Çox ehtimal ki, bu qəzetlərin “The Times” qəzeti ilə əlaqələri vardı. Eyni zamanda “Yeni osmanlılar” mühacir mətbuatının nüsxələrini Türkiyəyə gizli yolla göndərirdilər. Ehtimal etmək olar ki, “Əkinçi”yə göndərilən türkcə tərcümə “Yeni osmanlılar”ın ruhuna uyğun olmuşdur, onların fikrincə, elə bir materialı Türkiyəyə göndərmək həmin yazının məhvi demək olardı və buna görə də Bakını etibarlı şəhər kimi görüb oraya göndərilməsini məsləhət bilmişdilər. Bəlkə də “The Times”da H.B. Zərdabini tanıyırdılar və Türkiyədə konstitusiyə qəbul olunmasını və parlamentli monarxiya yaradılmasını istəyən “Yeni osmanlılar” “Əkinçi”nin redaktorunu özləri üçün ən etibarlı şəxs hesab edirdilər.

Həsən bəy Zərdabinin “The Times” qəzetinə hüsn-rəğbət bəsləməsi səbəbsiz deyildi. Başlıca səbəb o idi ki, həmin qəzet dövrünün ən məlumatlı mətbuat orqanı sayılırdı və bəzən bir sıra məsələlər barəsində hökumətdən daha çox məlumatlı olması ilə seçilirdi. Məsələn, qəzet Vaterloo yaxınlığında Na-

poleon qoşunlarının məğlub olması haqqında xəbəri ilk dəfə yaymışdı. Halbuki hökumətdə belə bir məlumat yox idi. Bundan əlavə, "The Times"ın yaydığı xəbərlərin dəqiqliyinə heç kəsin şübhəsi olmurdu. "Əkinçi" öz oxucularını Rusiya-Türkiyə münasibətləri, Balkanlarda vəziyyət və Osmanlı imperiyası ilə bağlı bir sıra məsələlər barəsində "The Times"ın verdiyi məlumatlarla tanış etməklə əhalidə daha doğru rəy formalaşdırmaq istəyirdi, çünki dövrünün digər mətbuat orqanları, o cümlədən rus qəzetləri beynəlxalq məsələlər barəsində qərəzli yazılar verirdilər. Senzuranın tüğyan etdiyi bir zamanda həmin yazılardan başqa cür istifadə etmək mümkün deyildi. Mümkün olan yalnız "The Times" qəzetinin xəbərlərinə istinad etmək idi.

Yuxarıda dediyimiz kimi, "Əkinçi" "The Times"dan bəhrələnirdi. Bunun isə əsas səbəbi barəsində fikirlərimiz burada öz əksini tapmışdır. Yalnız onu əlavə etmək lazımdır ki, Böyük Britaniya mətbuatı XIX əsrdə çox böyük nüfuzla malik idi, millətin həyatına güclü təsir göstərə bilirdi. Bütün Avropa onun səsinə qulaq asırdı. İngiltərə qəzetlərinin, xüsusilə də "The Times"ın böyük nüfuz sahibi olmasının başlıca səbəblərindən biri ölkədə mətbuat azadlığının mövcudluğu idi. Hələ 1689-cu ildə qəbul olunmuş "Hüquqlar Billi"ndə hər bir ingilisə öz fikrini şifahi və yazılı şəkildə ifadə etmək hüququ verilmişdi. 1694-cü ildə isə senzura ləğv edilmişdi. Bütün bunlar İngiltərə mətbuatının verilən hüquqlardan gen-bol istifadə etməsi ilə nəticələnirdi. XIX əsr İngiltərə mətbuatını okeana bənzətsək, "Times" bu okeanın mayakı olardı. Maraqlıdır ki, "Əkinçi" bu mayakı görür, onun işığından bəhrələnməyə çalışırdı. "Əkinçi" fəaliyyətdə olduğu dövrdə "The Times"ın baş redaktoru vəzifəsində Con Dileyn çalışırdı. O da H.B.Zərdabi kimi mətbəədə gecələyir, qəzet çap olunmamış iş yerini tərk etmirdi [5].

Yuxarıda dediyimiz bəzi fikirlər ortalığa bir sıra suallar çıxarır və bu suallara cavab vermək üçün tədqiqatlar aparılmasını tələb edir. Məsələn, hansısa əsərin türk dilinə tərcüməsinin redaktə üçün "Əkinçi"nin redaksiyasına göndərilməsi faktı ayrıca bir tədqiqat aparılmasına yol açır. Doğrudan da, türk dilinə tərcümə olunmuş əsər hansıdır? Və ondan bir parça redaktə üçün nəyə görə məhz H.B.Zərdabiyə göndərilmişdir? Biz böyük ədibimizin həyat və fəaliyyəti ilə bağlı arxiv materiallarına daha diqqətlə yanaşsaq, yəqin ki, həmin materialı və yaxud material barəsində məlumatı tapa bilərik. Bundan əlavə, Balkanlarda baş verən hadisələrlə bağlı xəbərlərin "Times"dan götürülüb dərc edilməsi faktı da ciddi araşdırmalar tələb edir. Fikrimizcə, bu barədə bütöv bir tədqiqat işi yazmaq mümkündür.

Londondan Bakıya göndərilmiş tərcümə əlimizdə olmadığına, həmin hissəni Həsən bəy Zərdabinin arxivində tapmadığımızı və "The Times"ın arxivinə hələlik əlimiz çatmadığına görə yalnız ehtimallarla fikir yürütmək mümkündür. Belə ki, fikrimizcə, həmin əsər şair və yazıçı, publisist və siyasi xadim olub, İngiltərədə burjua cəmiyyətinin təşəkkül tapması dövründə yaşamış, ölkədə baş verən inqilab illərində hadisələrin içərisində olmuş Con Miltona məxsusdur. Onun traktat və pamfletləri həmin dövrün ictimai fikrinin inkişafına böyük

xidmət olmuşdur. Siyasi pamfletləri onu İngiltərə inqilabı ideoloqlarının birinci sırasına çıxarmışdır. Con Miltonun yaradıcılığı haqqında danışarkən onun 1644-cü ildə senzuranın icazəsi olmadan nəşr etdirdiyi “Mətbuat azadlığı haqqında İngiltərə parlamentinə nitq (Areopagitika)” pamfletindən söhbət açmaq lazımdır. Müəllif burada antik publisistlərin, ən əvvəl İsoqratın yaradıcılıq irsinə əsaslanaraq senzuranı qəzəb və nifrətlə pisləmiş, onun zərərliliyini, azad fikrin inkişafına mane olmaqda gücsüzlüyünü sübut etmişdir. O yazırdı ki, senzura haqqında qanun xeyirxahlığa kömək edə bilməz; bu qanun elmə və alimlərə edilən ən böyük zülmüdür, misli görünməmiş təhqirdir. Con Milton bu əsəri ilə mətbuat azadlığını müdafiə edərək yazırdı: “Bir insanı öldürmək düşünən bir canlıyı yox etməkdir. Lakin yaxşı bir kitabı qadağan etmək şəxsi ağılı özünü məhv etməkdir” [5].

Şübhəsiz, Con Miltonun bütün pamfletləri kimi, “Areopagitika” da təkcə Avropada deyil, həm də bütün dünyada məşhur əsərlərdən birinə çevrilmişdi. Senzuranın təqibləri nəticəsində Londonda türk mühacir mətbuatını yaradan “Yeni osmanlılar” bu pamfletlə tanış idilər və onun türkdilli xalqlar arasında geniş yayılması üçün tərcümə etmişdilər. Axı, həmin dövrdə Türkiyədə çox ağır mətbuat nizamnaməsi cövlan edirdi. 1867-ci ildə Osmanlı hökuməti mətbuat haqqında müvəqqəti nizamnamə qəbul etmişdi. Həmin nizamnamənin 9-cu maddəsinə əsasən xarici ölkələrdə nəşr olunan və Osmanlı hökumətinin əleyhinə materiallar çap edən qəzetlərin Türkiyəyə gətirilməsi qadağan olunmuşdu. “Yeni osmanlılar” Londonda çap etdirdikləri “Müxbir” və “Hürriyyət” qəzetlərini Türkiyəyə gizli yolla göndərirdilər.

Bu qəzetlərin rəhbərləri-Əli Suavi, Namiq Kamal və başqaları Osmanlı imperiyasında bir sıra yeniliklərin tətbiqini irəli sürür, millət məclisinin yaradılmasını və ölkənin problemlərinin burada müzakirə olunmasını tələb edirdilər. Onlar üç vacib məsələnin həllini qarşıda duran vəzifə kimi irəli sürürdülər: idarəetmə forması dəyişməlidir; nazirlər gördükləri iş barəsində hesabat verməlidirlər; hökuməti millət tərəfindən seçilmiş beş-altı yüz nəfərlik bir məclis yaratmalıdır.

Bu qəzetlər monarxiyanın qorunub saxlanmasını, Osmanlı imperiyasının ərazi bütövlüyünü təbliğ edirdilər. “Hürriyyət” yazırdı ki, bir zamanlar kainatın paytaxtı kimi şöhrət kəsb etmiş ölkə indi tənəzzülə uğramışdır və bunun günahı bizim rejimi mütləqiyyətə çevirən şəxslərdədir: onlar hüquqlarımızı pozur, əmlakımızı dağıdır, şəxsi rifahı naminə əcdadlarımızın həyatı bahasına əldə edilmiş torpaqlarımızı hər yetənə paylayır, boynumuzdan qul buxovlarını bir dəqiqəliyinə belə çıxarmaq istəmirlər. Bütün bunlara həmişə dözəcəyikmi? Əlbəttə, yox! Qəzet “Yeni osmanlılar”ın məqsədini və bu məqsədə nail olmaq üçün tətbiq edəcəkləri metodları səciyyəli şəkildə yazırdı: “Yeni osmanlılar” Osmanlıların əvvəlki şöhrətini qaytarmağa çalışan insanlardır. Onlar Sultan Süleyman dövrünə xas çiçəklənməni və firavanlığı istəyirlər. Lakin buna əsrin tələblərinə uyğun sivil şəraitdə nail olacaqlar. Məqsədə doğru aparan vasitə isə ədalətdir. Ədalət Osmanlı icması üzvlərinin hüquq bərabərliyindən doğur. Bə-

rabərlik isə hüquqda məşvərət prinsipi ilə təmin edilir. Prinsip zəka və ənənəyə tam uyğundur”.

Əlbəttə, bu cür ideyaları yayan qəzetlərin Türkiyəyə sərbəst surətdə gətirilməsinə icazə verilməzdi və ölkənin daxili işlər naziri həmin qəzetin nüsxələrini toplayıb bir nüsxəsini sultana çatdırmaq və qalanlarını tonqalda yandırmaqla məşğul olurdu.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Müxbir”, “Hürriyyət”, bir az sonralar isə “Ulus” və “İnqilab” qəzetlərində Osmanlı imperiyasının əleyhinə çap olunmuş materiallar da məhz Con Miltonun “Areopagitika”sının ruhuna uyğun idi.

Bütün bunları dedikdən sonra biz belə bir fikri cəsarətlə söyləyə bilərik ki, türk dilinə tərcümə olunmuş və bir hissəsi redaktə üçün Həsən bəy Zərdabiyə göndərilmiş kitab “Areopagitika”nın tərcüməsi idi. “Yeni osmanlılar” və hətta “The Times”ın o dövrlük baş redaktoru Con Dileyn tərcümənin məhv olmasına yol verməmək məqsədilə onu İstanbula deyil, Bakıya göndərmişdi. Daha bir fikri də cəsarətlə demək olar ki, Con Dileyn Həsən bəy Zərdabi ilə tanışlıq əlaqələrinə malik olmuşdur və çox ehtimal ki, Həsən bəy Zərdabinin “The Times” barəsində zəngin məlumatlara malik olması da buradan irəli gəlmişdir.

Söylədiyimiz ehtimallar “Times”-“Əkinçi” əlaqələrinin daha geniş miqyasda öyrənilib tədqiq edilməsi üçün geniş imkanlar yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. “Əkinçi”, 06.12.1876
2. Трыков В. П. Зарубежная журналистика XIX века. М., 2004, с 105-106.
3. «Əkinçi», 12.09.1875
4. «Əkinçi», 01.01.1876
5. Vəliyev H.A. Xarici ölkələrin jurnalistikası tarixi. Dərslik, Bakı, 2014, səh.99, 640 s.

СВЯЗИ «ЭКИНЧИ»-«ТАЙМС»: ИССЛЕДОВАНИЯ ДОЛЖНЫ ПРОДОЛЖАТЬСЯ

Г.А.ВЕЛИЕВ, С.Х.МУСАЕВА

РЕЗЮМЕ

Авторы исследуют связи первой азербайджанской газеты «Экинчи», которая начала издаваться с 22 июля 1875 г. по 1877 г. с престижной и популярной газетой Великобритании «The Times». В статье впервые выясняются причины предпочтения Гасан бек Зардаби к публикациям английской газеты на международную тему, в т.ч. о войне на Балканах. Авторы особое внимание уделяют на информацию об отправке газетой «The Times» в редакцию «Экинчи» части книги, переведенную на турецкий язык для редактирования и предполагают, что это-часть книги Д.Мильтона «Ареопagitика». Материал переведен журналистами турецких газет в эмиграции- в Лондоне.

Ключевые слова: «Экинчи», Балканы, «Таймс», Г.Б.Зардаби, Джон Милтон, «Ареопagitика», «Хурриет», Джон Дилейн, «Новые Османы».

**RELATIONS OF “EKINCHI” with
“THE TIMES” -RESEARCHES SHOULD BE CONTINUED**

H.A.VALIYEV, S.Kh.MUSAYEVA

SUMMARY

The authors investigate relationships between “Ekinchi”-our first newspaper published on July 22, 1875 and “The Times” which is the most distinguished newspaper of Great Britain. The reasons why “Ekinchi” used the materials of the English newspaper in highlighting international life issues and the war in the Balkans are shown in the article. The authors try to reveal the reasons of the issue-determine the name and the author of the book that was translated into Turkish and sent to Hasan Bay Zardabi by “The Times” for editing and ignored hitherto by other researchers. They allege the possibility that the book was Con Milton’s masterpiece- “Areopagitica” that is the main basis of press freedom in Great Britain. This had motivated the creators of the Turkish immigration press.

Key words: “Ekinchi”, Balkans, “The Times”, H.B.Zardabi, John Milton, “Areopagitica”, “Hurriyet”, John Dileyn, “New Ottomans”